

УДК 343.131

Кацавець Руслан Сергійович,

кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри теорії та історії держави і права
юридичного факультету Інституту управління та технологій
Державного університету інфраструктури та технологій,
м. Київ, Україна

РИТОРИЧНА КУЛЬТУРА ЮРИСТІВ

Анотація. Високий рейтинг майбутніх правників залежить від міцних теоретичних знань і практичних навичок, загальної ерудиції, уміння думати, говорити, слухати. Мовлення фахівця чи посадової особи – це цілеспрямований виступ, що має вплинути на адресата.

Важливим засобом мовного впливу є точність слововживання, коли мовець привертає увагу до важливих, з його погляду, явищ. Неточне слововживання приводить до неправильного формулювання думки.

Будь-який акт мислення має відповідати законам логіки та принципам словесного формулювання. Це важливо для підвищення ефективності діяльності мовця та для уникнення помилок.

Ключові слова: риторична культура, мова юристів, судова промова, державний обвинувач, адвокат-захисник, мовно-мовленнєвий процес.

Риторика – найбільше для людей добро...

Платон

Проблеми риторики судової промови в різні періоди були предметом дослідження. Будь-який судовий процес – форма мовленнєвого спілкування. Це засіб ораторської комунікації – переконання суддів, учасників процесу у правильності висунутих суб'єктами дебатів тез і обґрунтованості висунутих ними рішень. Змістом судових промов завжди є певні думки, ідеї, доводи, міркування, які потрібно донести аудиторії судового процесу. Вони неминуче пов'язуються з особистим ставленням людей до результатів дослідження, етичними мотиваціями, емоційним сприйняттям інформації, психологічним станом, переконаності чи непереконаності у правильності зроблених висновків. Тема дослідження зумовлена дефіцитом ораторського мистецтва юристів, недостатнім рівнем розробки проблем правової, етичної, логічної та мовної культури учасників судових дебатів.

Досліджуючи дані аспекти, очевидно, що серед них вирізняється та потребує вирішення питання підвищення риторичної культури суспільства взагалі і ораторських здібностей судових ораторів зокрема, шляхом виховання живим словом, спрямованим на професійну орієнтацію. Безперечно, це – могутній державотворчий фактор.

Тож питання культури мислення, мови і мовлення як фактор державотворчий

© Кацавець Р.С., 2018

– досить актуальне і вимагає вирішення на державному рівні. З цією метою можна пропонувати розглядати проблему риторики у суспільстві під кутом впливу її на ораторське мистецтво сучасних риторів через призму понять: думка – мова – мовленнєвість на базі античних постулатів з орієнтацією на сучасний рівень риторичних вимог, які актуалізуються на суспільно-політичних засадах у поєднанні із загальнолюдськими, що створить гармонію особистості і суспільства, істини і краси.

У юридичній сфері усталились певні словесні форми і професійні фразеологізми, що вживаються в юридичній мові. Проведене автором дослідження судових промов обвинувачів і захисників у судовому процесі виявило серйозні недоліки, зокрема, спрощеність композиції обвинувальної і захисної промови, що пояснюється відсутністю науково-обґрунтованих рекомендацій, розроблених на основі узагальнення практики застосування норм, які регулюють зміст і структуру судової промови, а також сучасних досягнень кримінально-процесуальної науки і судової риторики.

До речі, проблема дослідження судових промов державного обвинувача та адвоката-захисника завжди була предметом дослідження вчених, юристів-практиків. Однак дослідження судових промов обвинувача та захисника у кримінальному судочинстві України через призму ораторських здібностей відповідно до сучасних вимог в юриспруденції України не проводились.

Можна зробити висновок, що важливість цієї теми – неперевершена. Адже це ще один крок на шляху до розвитку національних тенденцій риторичної культури; набуття і удосконалення знань і навичок ораторського мистецтва у професійній діяльності юристів, що є абсолютно необхідним у процесі формування правової держави, де кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань. «Потрібен комплекс структур, які зобов'язані... підтримувати обвинувачення та здійснювати захист обвинуваченого» [1, с. 126]. Сукупність таких фактів й обумовила вибір теми статті.

Риторика набуває особливої актуальності, адже це – складова частина культури судового процесу. В умовах демократичного суспільства все більше виникає потреба у людях особистісного типу, які мають самостійно мислити, переконувати живим словом. Саме такими мають бути юристи. Адже вони виступають як державні обвинувачі, захисники, представники, котрі виголошують публічні промови у судових процесах. Тому їм слід володіти навичками публічного мовлення, що є необхідною професійною якістю [2, с. 51]. Риторична культура сучасних судових ораторів визначається знанням справи, загальною культурою, інтелектом; володінням літературною мовою; умінням чітко, ясно, правильно і логічно викладати думки. А значить правові, етичні, логічні та мовні проблеми судової промови порушуються плином часу – життєвою і професійною необхідністю.

Метою дослідження є розробка теоретичних положень, що розкривають сутність інституту судової промови у кримінальному судочинстві України; наукове обґрунтування пропозицій з вдосконалення чинного кримінально-

процесуального законодавства на основі всебічного аналізу обвинувальних промов державного обвинувача та промов адвоката-захисника, зокрема, правових, етичних, логічних та мовних аспектів; підвищення ефективності здійснення правосуддя.

Методологічна основа дослідження включає як загально-наукові, так і спеціальні методи дослідження. Бачаться такі: історико-пізнавальний метод; системно-аналітичний метод – аналіз якості та ефективності мисленнево-мовленнєвої діяльності судових ораторів; дидактичний метод – інформація (говоріння) та засоби активізації аудиторії (для поліпшення слухання аудиторією); логічний метод – два аспекти: логіко-змістовий і структурний (особливості мовних одиниць); психологічно-правовий метод – засоби впливу судових ораторів на формування внутрішнього переконання учасників судового процесу; лінгвістичний метод – предметно-лінгвістична побудова судових промов (обвинувальні і захисні), що визначає їх лінгвістичну структуру.

Теоретичною базою дослідження стали наукові праці відомих вчених, судових ораторів минулого: Ф. Прокоповича, М. Ломоносова, М. Сперанського, А. Коні, П. Сергеїча, С. Андрієвського, які продовжили і розвинули аристотелівський напрямок у риториці, а також сучасних вчених, ораторів: В. Гончаренка, Я. Зейкана, Є. Лук`янчикова, В. Лисенка, В. Нора, В. Долежана, В. Маляренка, В. Молдована, В. Попелюшка, М. Шумила, А. Музики, П. Шумського; М. Алексєєва, Н. Івакіної, З. Макарової, Я. Кисельова, Є. Ножина та ін.

Наукова новизна дослідження відображена у наступному: відповідно до вимог часу, на державотворчому рівні, за наслідками дослідження розроблено пропозиції щодо оволодіння методами правових, етичних, логічних та мовних аспектів на базі теоретичного і практичного вчення античних мислителів і сучасних судових ораторів; визначено особливості судових промов державного обвинувача і адвоката-захисника у кримінальному судочинстві та їх основні аспекти; обґрунтовано проблему підвищення якості ораторської діяльності обвинувачів і захисників за рахунок кардинальних змін у відношенні до базової класичної науки – риторики

Високий рейтинг майбутніх юристів залежить від міцних теоретичних знань і практичних навичок, загальної ерудиції, уміння думати, говорити, слухати [3, с. 15]. Головним компонентом гармонії мисленнево-мовленнєвого процесу є виразність, точність, доцільність слова, стислість і ясність сказаного. Порушення даної тематики зумовлено недостатнім мовно-мовленнєвою культурою, в тому числі, ораторського мистецтва, серед студентів-правників юридичного факультету.

Мовлення фахівця чи посадової особи – це цілеспрямований виступ, що має вплинути на адресата. Вплив – це процес привертання уваги слухачів до предмета мовлення. Головним засобом впливу є організація матеріалу, логічне мислення [4, с. 50].

У працях відомих людей про культуру мови нерідко висловлюється думка, що вона має бути образною, емоційною, в той же час деякі автори застерігають, що не варто надто захоплюватись використанням художніх засобів. «Занадто

багато слів затемнюють думку, яка повідомляється. Кожне зайве слово, хоча й поставлене для роз'яснення, справляє зворотню дію. Багато слів для небагатьох думок – неспростоване свідчення посередності; ознака видатної голови – багато думок у небагатьох словах», – писав А. Шопенгауер [5, с. 80].

Важливим засобом мовного впливу є точність слововживання, коли мовець привертає увагу до важливих, з його погляду, явищ. Неточне слововживання приводить до неправильного формулювання думки. Щоб цього не траплялося, слід знати основні закони мислення і правильно його упорядковувати у словесні форми. Основною якістю мовлення є переконливість. Тут треба пам'ятати, «що є головним, а що другорядним і допоміжним» [5, с.125]. Тому мовець має володіти логікою міркування – умінням обґрунтовувати своє бачення.

У будь-якому спілкуванні бувають теоретичні і фактичні доказування. Теоретичні доказування – це положення, доказування, установлені наукою. Фактичними є доказування у конкретному значенні. Майбутні фахівці повинні вміти користуватися фактами. Помилкою є те, що вони іноді беруть не факти, а «фактики», висмикуючи їх із сукупності фактів [10, с. 143]. «У всьому, що продумано, розрізняйте необхідне і корисне, неминуче і небезпечне; не забувайте різниці між міркуваннями, які стосуються суті..., не доказуйте очевидного» [10, с. 144].

Велику роль відіграє також етична сторона, тон мовлення. Як зазначає професор Валеріан Молдован «Яким би гострим не було спілкування, не слід надмірно виявляти емоції, нехтуючи такими важливими життєвими цінностями, як людяність і повага один до одного». Логіка у спілкуванні доповнюється психологічним впливом (гумором, афоризмами, приказками, прислів'ями тощо), тут особливо доцільно мати почуття такту [7, с. 45].

Ефективним засобом у мовно-мовленнєвому аспекті, бачиться вчення майстра риторського мистецтва О. Мерзлякова. Зокрема, він пише, що слово мовлення у вузькому розумінні означає міркування, складене за правилами мистецтва і призначене для усного вимовляння. Завидний талант складати такого роду твори, поєднаний із здатністю промовляти їх приємно й переконливо, називається взагалі красномовством; той, хто володіє всіма обдаруваннями, для цього необхідними, йменується оратором. Оратор... прагне не тільки переконати розум, але особливо хоче вплинути на волю. Переконання розуму служить йому засобом для досягнення мети, до могутнього запалення пристрастей. У слові чи розмові лежать три наміри оратора: наущення, переконання і мистецтво зворушити слухача [9, с.65].

Професійна мова юристів – специфічна. Вона вирізняється своєрідною юридичною термінологією; структурою побудови речень і тексту. Наприклад, часто вживаються словосполучення дієслівного типу, дієприслівникові і дієприкметникові звороти, пряма мова. Однією з особливостей мови правників є використання складних поширених речень. Однак переважання тексту складними, поширеними реченнями – небажане. «Відавайте перевагу коротким реченням. Дотримуйтесь правила, що кожна нова думка вимагає нового речення... Довгі висловлювання малопереконливі", – пише П. Сергеїч [4, с. 38].

Правова діяльність здійснюється на основі психологічних, логічних і

етичних міркувань. Це вимагає певних закономірностей і психологічної організації; точних визначень; чітких суджень і обґрунтування їх доказами; переконань та етичних принципів, що сформувалися у правничій сфері. А нормативність літературної мови забезпечує правильне розуміння висловлюваних думок; дотримання відповідних правил при доборі лексики; утворенні граматичних форм; сполученні слів, побудові речень, складанні текстів та ін [7, с. 47].

Мовна практика у юридичній сфері свідчить, що саме у ній, як ні в якій іншій, потрібні: простий доступний стиль мови, ясна думка, чітке мовлення. Бо від цього залежить роз'яснення суті справ, законів, положень юристами і сприйняття їх учасниками судового процесу, певною групою слухачів. Це, безумовно, має вплив на життєву (службову) позицію людей. Арістотель писав: «Стиль не повинен бути ні занадто низьким, ні занадто високим, але повинен відповідати предметові мовлення». Простота стилю полягає в тому, що складний матеріал подається у такій формі, яка легко і швидко засвоюється. Мовець може слугуватися найпростішими словами, але зрозуміти їх сенс не легко, якщо немає ясної й послідовної думки «... думка є змістом мови, а мова – формою думки». Тож тільки чіткий і вдало викладений текст робить аргументи переконливими, доносить потрібну інформацію до слухачів.

Безперечно, юриспруденція – досить складна система. Тому дехто переконаний, що подавати правові поняття загальнодоступною мовою неможливо. Чи насправді це так? Читаймо: Шановні судді! На підставі всього вислуханого і перевіреного у судовому засіданні було встановлено таке. Вранці 15 березня 2016 року в 73 номері готелю «Столичний» Валерій Соприкін викрав із сумки гроші у сумі 3700 грн, що належали Шарову Олександрові Ігоровичу, який мешкав у цьому номері разом з братом Григорієм. Шарови запідозрили у крадіжці свого недавнього приятеля Соприкіна. Останній ухилявся від слідства, але невдовзі був затриманий. Він повністю визнав свою вину і повернув викрадені гроші. Здійснення крадіжки він пояснює тим, що гроші йому потрібні були ніби для весілля і він хотів їх швидко повернути. Взяв таємно, оскільки знав, що Шарови йому не дали б у борг. Це твердження спростовується показаннями свідка Ольги Слинко, яка показала, що серйозної розмови про весілля у них не було, а також іншими матеріалами справи. Про мотиви крадіжки свідчать дії Соприкіна, який у день крадіжки виїхав до Львова, купив там шубу, а повернувшись до Києва, знайомиться відразу з декількома дівчатами, ходить з ними в кіно, ресторани, продовжує витрачати гроші на себе. Мотивом здійснення крадіжки було не бажання Соприкіна одружуватися, а прагнення вести аморальний спосіб життя. Намагання повернути гроші у Соприкіна було відсутнє, оскільки своїх грошей у нього не було, на роботу він влаштовувався не збирався, з батьками зв'язків не підтримував, уникав зустрічі з Шаровими. Лише після зустрічі з батьком, якого розшукав і привіз до Києва Олександр Шаров, і, довідавшись про початок слідства, Соприкін змушений був повернути частину грошей. Решту – віддав його батько. Свідок Григорій Шаров підтвердив, що гроші, повернені Соприкіним, були тими ж купюрами і у тій же упаковці, в якій лежали в сумці. Це ще раз підтверджує вину підсудного [9, с.

40].

Як бачимо, фрагмент не містить жодного речення, яке б важко було сприймати юристу чи пересічній людині. Зміст ясний і зрозумілий, кожен аргумент впливає із абсолютно прозорого тлумачення законодавства.

Однак, слід пам'ятати, що трапляються випадки, коли мовець свідомо відмовляється, від абстрактних висловлювань (в інтересах справи, скажімо, для переконання суддів) і надає перевагу конкретним точним фразам. Бо розуміє, що це більш переконує і є вірогідність виграти суперечку.

Публічний виступ – це особливий вид мовлення, який виявляється у писемно-усній формі. У ньому найповніше реалізується система професійної, мисленнєво-мовленнєвої переконуючої діяльності виступаючого. Адже уміння кваліфіковано впливати на слухачів – професійна майстерність виступаючого. Тут якраз і мають поєднуватися логічні, психологічні, етичні, мовно-мовленнєві аспекти. Виявляються вони, передусім, у методах підготовки і складання тексту промови та культури її виголошення. Риторична культура також залежить від загальної ерудиції, високого професійного рівня, ораторської майстерності риторика, вміння триматися перед аудиторією.

Практична значимість дослідження відображається у: подальшій розробці питань судової промови на законотворчому рівні; вдосконаленні норм кримінально-процесуального закону; навчальному процесі – при викладанні курсів лекцій та проведенні семінарсько-практичних занять, зокрема, із дисциплін: «Ораторське мистецтво», «Судова риторика», які мають обов'язково читатися на юридичних факультетах.

Література:

1. Кацавець Р. С. Ораторське мистецтво. Підручник [для студ. вищ.навч.закл.] – К.: Правова єдність. – 2018. – 216 с.
2. Кацавець Р. С. Юридична деонтологія. Навчальний посібник. – К.: 2014.
3. Кацавець Р. С. Професійна етика юристів. Навчальний посібник. – К.: 2017.
4. Кацавець Р. С. Мова у професії юриста. Підручник. [для студ. вищ.навч.закл.] – К.: 2010. – 304 с.
5. Кацавець Р. С. Культура мови у професійному спілкуванні юристів. Навчальний посібник. – К.: Алерта, 2007. – 143 с.
6. Кацавець Р. С. Судова психологія. Начальний посібник. – К.: 2017.
7. Кацавець Р. С. Юридична психологія. Навчальний посібник. – К.: 2017.
8. Кацавець Р. С. Кримінальна психологія. Навчальний посібник. – К.: 2017. – 120 с.
9. Молдован В. В., Кацавець Р. С. Судова риторика: практикум. Навчальний посібник. К.: Алерта, 2006. – 163 с.
10. Молдован В. В., Кацавець Р. С. Юридичний практикум: судова риторика, кримінальний процес. Навч. посіб. – К.: 2008. – 158 с.
11. Молдован В. В., Кацавець Р. С. Правознавство: цікаве і мудре. Навчальний посібник. 2-е вид. – К.: Алерта, 2015. – 300 с.